

6. Петров В. К. Устойчивость государства / В. К. Петров, С. Г. Селиванов (науч. ред.). – М. : Экономика, 2005. – 496 с.
7. Проект Концепції переходу України до сталого розвитку : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://psy.kpi.ua/index.php/component/content/article/30-m-center-be>
8. Ускова Т. В. Устойчивое развитие региона: от концептуальных основ – к практическим результатам / Т. В. Ускова, С. С. Копасова // Экономические и социальные перемены в регионе: факты, тенденции, прогноз / ВНКЦ ЦЭМИ РАН. – 2008. – Вып. 43. – С. 21-31.
9. Шнипер Р. И. Регион. Диагностика и прогнозирование / Р. И. Шнипер. – Новосибирск, 1996. – 135 с.

Галенко В.М.

УДК 338.432:334.72

ДИВЕРСИФІКАЦІЯ ЯК ФОРМА ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ АГРАРНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

Постановка проблеми. Автономна Республіка Крим є територією з досить розвиненим сільським господарством і рекреаційним комплексом. Крим - регіон, де розвинені виноградарство, виноробство, садівництво і зернове господарство, а також різні галузі промисловості, будівництво, транспорт.

Однак сучасне сільське господарство Криму характеризується тим, що займає великі площі при порівняно невеликій врожайності, використовується багато отрутохімікатів і добрив, які забруднюють сільськогосподарську продукцію, широке використання механічної обробки ґрунту призводить до порушення структури ґрунту. Тому необхідно переходити до нових форм ведення сільського господарства при максимальному пристосуванні до природних умов [1].

Також на теперешній час дуже гостро стала проблема екології регіону, тому що розвиток сільського господарства не забезпечує екологорівноважаного розвитку екосистеми, та як наслідок ефективного та конкурентоспроможного виробництва [2]. Рішення цієї проблеми необхідна передумовою для успішного перебування на світовому ринку продовольчих товарів та сільськогосподарської сировини [3].

Об'єкт. Подолання негативних тенденцій української економіки в аграрному секторі можливо за рахунок диверсифікації основних напрямків виробничої діяльності підприємств. Тому в світі все більше уваги приділяється диверсифікації діяльності та послуг в аграрному бізнесі. Це, в першу чергу, несільськогосподарські види діяльності, які не вимагають значних власних та залучених капіталовкладень і можуть забезпечуватися за рахунок власних земельних територій, житла. При цьому невикористана діяльність доповнює сільськогосподарське виробництво і допомагає забезпечити матеріальний добробут сільським жителям і збереження навколишнього середовища.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Автори Кропивко М. та Ковалева Е. відокремили три напрямку екологічної диверсифікації використання сільськогосподарських земель, один з яких передбачає безпосередньо розвиток агро- та екотуризму [3]. Вперше термін «сільський зелений туризм» виник в 1996 році при реєстрації в Міністерстві юстиції України громадської неприбуткової організації «Спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні». Цей термін також використовується в Законах України «Про туризм» (1995 р.), «Про місцеве самоврядування в Україні» (1997 р.), «Про особисте селянське господарство» (2003 р.), «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» (2004 р.), а також в нормативних документах Президента України, Верховної Ради та Кабінету Міністрів України. Тому багато зарубіжних і вітчизняних авторів, такі як В.В. Гловацька, М.Й. Рутинський, Ю.В. Зінько, Фіногеев Б.Л., Мальська М.П., Худо В.В., Занько Ю.С. займаються питаннями розвитку сільського зеленого туризму.

Задача. У рамках наукової статті наведена спроба сформулювати поняття диверсифікації агропромислового виробництва та наведено поняття сільського зеленого туризму.

Виклад основного матеріалу (результати досліджень). Земельний фонд Криму складає 26,1 тис. кв. км, 4,3% загальної земельної площі України (60,4 млн. га). У структурі земельних угідь АРК найбільшу площу займають сільськогосподарські угіддя, питома вага яких складає 96,2%. За останні десять років площа сільськогосподарських угідь зменшилась на 3,2 % (на 49,5 тис. га), а їх розорюваність у 2010 році склала 76,8% та збільшилась на 2,6%. За період з 2000 р. по 2010 р. Ми бачимо поступове скорочення площі сінокосів та пасовищ на 92,9 тис. га, при цьому збільшилась площа багаторічних насаджень на 12,1% (на 11,9 тис. га). Це пояснюється розвитком виноробства в Криму як однією із перспективних сільськогосподарських галузей при сприятливих кліматичних умовах (Табл. 1) [4]. Однак з другого боку це свідчить про перенавантаження землі та занепад тваринницьких галузей [5].

Із загальної чисельності населення Криму (1956,6 тис. осіб) сільське населення складає 54,3% (1061,5 тис. осіб). За останні десять років загальна кількість постійного населення зменшилась на 4,9%, за рахунок того, що кількість міських жителів стала менше на 5,8%, а сільських – менше на 4,1 %.

Зменшення сільського населення можна віднести до НТП тільки, якщо темпи зросту виробництва агропродукції випереджають темпи скорочення чисельності зайнятих за рахунок підвищення аграрної праці [6].

Із наявності землі у розрахунку на одного жителя регіону (0,77 га) і сільського – 1,41 га видно, що регіон має достатній земельний та трудовий потенціали (Табл. 1) [4]

Динаміка зміни чисельності найманих працівників, зайнятих у сільському господарстві показує, що потреба в робочій силі знижується. У 2010 році число зайнятих зменшилось на 76,5% з 115 тис. чол в 2000

році до 23,5 тис.чол. в 2010 році. Скорочення потреби в робочій силі негативно позначається на соціальній та економічній ситуації в сільській місцевості, тому що саме сільське населення і становить здебільшого кадровий потенціал сільськогосподарських підприємств. Останнє обумовлено умовами виробництва, рівнем господарювання, мотивацією результатів трудової діяльності сільських товаровиробників.

Таблиця 1. Структура земельних угідь та забезпеченість населення земельними угіддями в АР Крим за 2000-2010 рр.

Показники	2000 г.		2005 г.		2008 г.		2009 г.		2010 г.	
	тис.га	%	тис.га	%	тис.га	%	тис.га	%	тис.га	%
Загальна земельна площа	1654,1	100	1562,4	100	1556,4	100	1564,1	100	1557,7	100
У т.ч. площа с.-г. угідь	1547,6	93,6	1498,7	95,9	1496,1	96,1	1503,9	96,2	1498,1	96,2
-пашня	1165,2	70,4	1178,2	75,4	1190,5	76,5	1198,4	76,6	1196,7	76,8
-багаторічні насадження	86,8	5,2	98,4	6,3	94,9	6,1	93,1	6	98,7	6,3
-сінокоси, пасовища	295,6	17,9	222,1	14,2	210,7	13,5	212,4	13,6	202,7	13
Посівна площа	933,5	56,4	778,2	49,8	821,5	52,8	897,9	57,4	866,1	55,6
Чисельність постійного населення - всього, тис. чол.	2057,5	100	1985,5	100	1962,3	100	1958,5	100	1956,6	100
в т.ч. міське	950,5	46,2	910,9	45,9	897,7	45,7	895,6	45,7	895,1	45,7
сільське	1107	53,8	1074,6	54,1	1064,6	54,3	1062,9	54,3	1061,5	54,3
Припадає с.-г. угідь на одного жителя, га всього	0,75	X	0,75	X	0,76	X	0,77	X	0,77	X
в т.ч. сільського	1,39	X	1,39	X	1,41	X	1,41	X	1,41	X

Ситуація, яка склалася на аграрному ринку праці має назву «аграрне перенаселення», наслідком якої є гастербайтери та низька оплата праці при надлишку пропозиції у ринкових умовах. На Україні у тих регіонах, де сільське населення не перевищує 25%, рівень зайнятості на 20% перевищує показники регіонів, де доля населення більш ніж 50% [7].

Тому для теоретичного обґрунтування забезпечення самозайнятості сільського населення використовується термін диверсифікація, котрий досить давно вживається в західній економічній науці і практиці та означає проникнення в нові сфери діяльності [12]. Диверсифікація – це один із засобів підвищення ефективності підприємницької діяльності, яка передбачає розподіл капіталовкладень між різними видами діяльності, які непов'язані між собою безпосередньо. [13]. У словнику іноземних слів дається таке визначення, що диверсифікація - це розширення видів послуг та виробленої продукції [14].

Тому для диверсифікації агропромислового виробництва можливо надати наступне визначення: «Диверсифікація – це проникнення в нові сфери сільськогосподарської або несільськогосподарської діяльності за рахунок розширення надання видів аграрних послуг та вироблення сільськогосподарської продукції, що не вимагає значних власних та залучених капіталовкладень і може забезпечуватися за рахунок власних земельних територій та житла, при цьому невиробнича діяльність доповнює сільськогосподарське виробництво і допомагає забезпечити матеріальний добробут сільським жителям і збереження навколишнього середовища.

Сільський туризм, як вид підприємницької діяльності, також є одним із напрямків диверсифікації агропромислового виробництва та передбачає тимчасове проживання туристів у сільській місцевості з метою відпочинку.

У Постанові Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 р. № 1158 «Про затвердження Державної цільової Програми розвитку українського села на Період до 2015 року» зокрема зазначається, що для формування агроекологічного іміджу України, сприяння диверсифікації підприємницької діяльності в сільській місцевості, а саме розвитку сільського туризму, відродженню підсобних промислів та ремесел має першочергове значення» [15]. Сільський зелений туризм як індустрія експорту відрізняється від інших експортних галузей одним важливим аспектом: більшість експортерів вивозять свої товари з країни до споживача. У туризм споживач прибуває в країну для того, щоб придбати і спожити вироблені продукти та послуги. Це створює додаткові надходження в місцеву економіку. Сільський зелений туризм в Україні потенційно може забезпечити значний внесок в економіку села у вигляді нових робочих місць, збільшення надходжень від зовнішньоекономічної діяльності, поповнення державного бюджету через сплату податків, сприяє зниженню імпорту та інтенсифікує використання місцевих сировинних ресурсів. Сільський зелений туризм не обмежується тимчасовим проживанням у сільській місцевості, а надає додаткові послуги, такі як: забезпеченість продуктами харчування (з використанням продуктів вирощених на особистому селянському або фермерському господарстві), залучення туристів до трудової діяльності в сільському господарстві, участь у святах і фестивалях, відвідування етнографічних, історичних та інших об'єктів показу, надання туристам сувенірної продукції місцевих майстрів народних промислів і ремесел. Тому, окрім власне власників агросадіб, що надають послуги сільського зеленого туризму, у цій галузі можуть виявитися зайнятими і інші жителі сільської місцевості або окремих сіл, які займаються народними ремеслами та промислами (вишивкою, килимарством, ткацтвом, писанкарством, ковальством, овочівництвом, садівництвом, бджільництвом, тваринництвом у тому числі конярством). Організаційну та методичну допомогу жителям сіл у даній справі можуть надати сільські, селищні та районні ради, які несуть відповідальність за сталий розвиток підзвітних їм територій. Поняття «сільський зелений туризм» складне і включає два види туризму - сільський туризм і екотуризм. Найбільш відомим сьогодні вважається визначення сільського туризму, наведене в словнику британця С. Медліка. Він відносить сільський туризм до розважального виду туризму, сконцентрованому на сільських територіях, що передбачає розвиток туристичних шляхів, місць для відпочинку, сільськогосподарських і народних музеїв, а також центрів з

обслуговування туристів з провідниками та екскурсводами [16]. Екотуризм - форма подорожі, сприятлива для навколишнього середовища на територіях, що мають природну цінність і спрямован на охорону природного й культурного середовища регіонів, відвідуваних туристами [16]. Поняття «сільський туризм» часто ототожнюють з поняттям «агротуризм», що не зовсім коректно, оскільки поняття «сільський туризм» за змістом ширше поняття «агротуризм» і правильніше стверджувати, що агротуризм є однією з форм сільського туризму. Агротуризм (agritourism) - це вид туризму в поєднанні з відпочинком, зосереджений на сільських територіях, який передбачає використання сільській (фермерської) садиби для відпочинку та залучення до традиційних форм аграрного господарювання. [16].

У 2004 році, експерти Європейської федерації фермерського і сільського туризму (European Federation for Farm and Village Tourism), проводячи соціологічні дослідження, виявили цікаві дані щодо ринку споживачів агротуристичних послуг у Європі: 35,2% туристів, які скористалися послугами сільського туризму, зробили це заради можливості поринути в неквапливий сільський побут; 20,2% - заради можливості поєднати відпочинок з активними подорожами по країнах Європи з метою ознайомлення з його історико-культурною спадщиною, 17, 3% визнали, що спонукало їх до подорожі прагнення до відпочинку на природі, 10,4% - з метою сімейного відпочинку, 5,0% - з метою занять спортивним туризмом та використання для цього дешевшої нічліжної бази, 11,9% - з інших причин. Що стосується вікової структури, то послугами сільського туризму користується, головним чином, молодь до 33 років, яка проживає у великих містах (цей сегмент становить до 86,7% від загальної кількості агротуристів) [16].

Таким чином, сучасний міський турист активно втягується в подорожі та відпочинок до місць з екологічно чистим навколишнім середовищем, шукає можливості для культурного збагачення, самоосвіти. Для задоволення таких потреб Україна має надзвичайно значні туристсько-рекреаційні можливості.

Матеріальною ресурсною основою для сільського зеленого туризму є те, що майже 15% території України - це річки, гори, місцевості, де збережені національні етнічні традиції та фольклор, музеї та архітектурні пам'ятки, курорти, зони відпочинку, гірські та приморські ландшафти, придніпровські зелені зони і приморські степи, з чистим повітрям; історично склалося більше 500 населених пунктів, які мають унікальну історико-культурну спадщину, державою охороняється близько 30 національних і регіональних парків та садіб відомих діячів української культури; всесвітньо відомими є лікувальні ресурси - понад 400 джерел мінеральних вод і більше 100 родовищ цілющих грязей. Такі умови є унікальними не тільки для самої України, але й для всієї Європи. Значна частина цих ресурсів зосереджена в сільській місцевості. У сільській місцевості в Україні проживає 14,3 млн. чол. (31% усього населення України) в 28,5 тис. сільських населених пунктах. Середньорічна кількість працездатного населення, що проживає в селах, становить 8,1 млн. осіб, з них понад 236 тис. людей офіційно зареєстровані як безробітні. При цьому в 2010 році середньомісячна заробітна плата на Україні становила 2239 грн.. А для працівників сільського господарства 1430 грн. [17]

На рівні нормативно-правових актів Україні термін «сільський зелений туризм», трактується як відпочинок в сільській місцевості. Термін «сільський зелений туризм» законодавчо обґрунтований у проекті Закону України «Про сільський та зелений сільський туризм» [18]. Проект Закону визначає загальні правові, організаційні та соціально-економічні засади реалізації державної політики України в галузі сільського зеленого туризму та спрямований на забезпечення закріплених Конституцією України прав громадян на відпочинок і здоров'я, свободи і задоволення духовних потреб при здійсненні туристичних подорожей. Він встановлює принципи раціонального використання туристичних ресурсів та регулює відносини, пов'язані з організацією та здійсненням сільського зеленого туризму на території України [18].

Висновки. Соціально-економічні трансформації аграрного сектора економіки Криму призвели до активізації сільського населення та появи нових форм підприємництва, які можуть сприяти стабілізації аграрного сектору та економічному зростанню села. Одним з таких нових напрямків диверсифікації аграрного підприємництва на селі є сільський зелений туризм, специфічного особливості якого є його вплив на всі галузі агропромислового комплексу за допомогою диверсифікованих зв'язків.

Кримський півострів, маючи величезний рекреаційний потенціал, має багатий природними, культурно-історичним та етнографічним потенціалом, має потенційні можливості для розвитку сільського зеленого туризму, як форми аграрного підприємництва. При цьому в Криму налічується 949 сільських населених пунктів проти 56 населених пунктів міського типу та 16 міст із високим рівнем безробіття в сільській місцевості, низькими доходами населення, у яких є вільні приміщення для прийому гостей. У Європі послуги агротуризму безпосередньо відносяться до одного з видів сільськогосподарської діяльності, в Криму ж доцільно виділити сільський зелений туризм як напрямок диверсифікованого сільськогосподарського виробництва.

Источники и литература:

1. Багров Н. В. Региональная геополитика устойчивого развития / Н. В. Багров. – К. : Лыбидь, 2002. – 256 с.
2. Юшкевич О. О. Сталий розвиток сільськогосподарських підприємств: екологічний аспект / О. О. Юшкевич // Економіка Криму. – 2011. – № 2 (35). – С. 11-14.
3. Кропивко М. Экологическая диверсификация использования сельскохозяйственных земель в Украине / М. Кропивко, Е. Ковалева // Економіка України. – 2010. – № 7. – С. 78-85.
4. Сільське господарство Криму за 2010 рік / Держкомстат Криму, Гол. управл. стат. в АР Крим. – Сімферополь, 2011.

5. Грищенко О. Ю. Розміщення та ефективність виробництва сільськогосподарської продукції в зональному аспекті / О. Ю. Грищенко // Економіка АПК. – 2010. – № 12 (194). – С. 57-63.
6. Богиня Д. Украинское село вымирает: национальная опасность / Д. Богиня, Е. Якуба // Економіка України. – 2011. – № 4. – С. 56-66.
7. Пасхавер Б. Сценарии развития агросферы / Б. Пасхавер // Економіка України. – 2011. – № 11. – С. 38-44.
8. Сільське господарство Криму за 2006 рік / Держкомстат Криму, Гол. управл. стат. в АР Крим. – Сімферополь, 2007.
9. Сільське господарство Криму за 2007 рік / Держкомстат Криму, Гол. управл. стат. в АР Крим. – Сімферополь, 2008.
10. Сільське господарство Криму за 2008 рік / Держкомстат Криму, Гол. управл. стат. в АР Крим. – Сімферополь, 2009.
11. Сільське господарство Криму за 2009 рік / Держкомстат Криму, Гол. управл. стат. в АР Крим. – Сімферополь, 2010.
12. Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств : підруч. / В. Г. Андрійчук. – К. : КНЕУ, 2002. – 624 с.
13. Мальська М. П. Організація туристичного обслуговування / М. П. Мальська. – К. : Знання, 2011. – 275 с.
14. Современный словарь иностранных слов : ок. 20000 слов. – СПб. : Дуэт, 1994. – 752 с.
15. Постанова Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 р. N 1158 «Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року» : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=1158-2007-%EF&text=%F2%F3>.
16. Рутинський М. Й. Зелений туризм / М. Й. Рутинський, Ю. В. Зінко. – К. : Знання, 2008. – 271 с.
17. Проект закону України. «Про сільський та сільський зелений туризм» від 25.05.2006 р. № 920 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=4299&sk1=5

Глушенко Л.Д.

УДК 334.02

КЛАСТЕРНИЙ ПІДХІД В ПРОГРАМАХ ПІДТРИМКИ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

Вступ. Категорія «кластер» припускає стійке територіально-галузеве партнерство підприємств і організацій, об'єднане інноваційною програмою впровадження передових технологій з метою підвищення конкурентоспроможності учасників кластера. Природа кластерів інша, ніж територіально-виробничого комплексу - сукупності підприємств, з пірамідальною структурою управління без істотного рівня конкуренції. Кластер ж включає в себе незалежні підприємства, які співпрацюють, так як це вигідно кожному з учасників і підвищує його конкурентоспроможність і прибуток.

Постановка задачі. Формування галузевого кластера визначається створенням структури функціональних зв'язків, так як синергетичний ефект виникає при об'єднанні елементів, які функціонально доповнюють один одного. Саме функціональні зв'язки визначають характер організаційно-економічних зв'язків. Роль організаційно-економічних зв'язків - в інституціоналізації сукупності суб'єктів бізнесу і перетворення їх в кластер як деяку цілісність. Ці зв'язки опосередковують взаємовідносини між господарюючими суб'єктами, стимулюючи їх конкурентоспроможність.

Аналогічно, формування регіонального кластера супроводжується комунікаціями, які опосередковують взаємовідносини між суб'єктами України з метою підвищення їх сталого розвитку.

Огляд наукових підходів. Питання формування технологічних кластерів, які роблять значний вплив на конкурентоспроможність економіки країни досліджені вітчизняними та зарубіжними вченими. Серед них І. Іванов [1], В. Захарченко, В. Осипов [2], О. Топчів [3], Л. Федулова [4], Н. Чухрай [5] та ін. Проте недостатньо вивчені напрямки стимулювання розвитку кластерів в програмах підтримки малого підприємництва. З цією метою в статті запропонована методика, яка ґрунтується на аналізі структури промислового потенціалу Одеської області та виділенні найбільш представницьких секторів економіки з метою створення і розвитку перспективного кластера.

Мета статті – обґрунтувати роль та місце кластерів серед підприємницьких структур, представити їх класифікаційні ознаки, встановити подібності та відмінності традиційних вертикально інтегрованих структур та структур кластерного типу для виявлення та розвитку конкурентних кластерів.

Результати дослідження. Основні класифікаційні ознаки кластерів, виходячи з ролі і місця в них підприємницьких структур, можна визначити так:

- вплив специфіки галузі на динаміку кластера;
- використання інновацій у бізнесі учасників кластера;
- участь регіонів в процесі формування кластера;
- екологічний ризик від бізнесу учасників кластера;
- всебічної інтенсифікації та екологізації виробництва на базі широкого використання досягнень науково-технічного прогресу;
- розвитку кооперації та агропромислової інтеграції;
- вжиття необхідних заходів щодо захисту вітчизняного товаровиробника та продовольчої безпеки;